

ЖАДИД МАТБУОТИДА ИҚТИСОДИЙ МАВЗУЛАРНИНГ ЁРИТИЛИШ МАСАЛАЛАРИ

Садоқат Махсумова
*Ўзбекистон журналистика ва
оммавий коммуникациялар
университети, PhD*

Барча даврларда ахборот етказувчи манбалар оммани бир йўналиш, соҳа ҳақидаги тасаввурини шакллантиришга хизмат қилган, турли саволларига жавоб берган ва осон тушунишига хизмат қилган. Хусусан, иқтисод масаласи, доим қизиқишлар марказида бўлган. Боиси у аҳолининг турмуш тарзи, давлатга тўловчи солиқлари, топадиган даромади, сарфлайдиган маблағи, умуман, кундалик эҳтиёжи билан бевосита боғлиқ бўлган масаларни қамраб олади. Шунинг учун ҳам иқтисодий мавзуларда ёритилган мақолалар ўқувчилар томонидан қизиқиш билан ўқилган, ўқиб келинмоқда. Аммо яна бир жиҳат борки, мазкур мавзу қамрови доим ҳам давлат ташкилотлари, ижро бўғинлари учун қулай бўлмаган. Дейлик аҳоли тўлаган солиқлари қаерга сарфланаётгани ҳақида саволларга доим ҳам очиқ жавоблар билдирилмаган. Ахборот манбаларининг ёпиқлиги эса иқтисодий мавзулардаги материаллар сон ва сифат жиҳатдан тушунишига сабаб бўлган. Шу жумладан, жади� матбуотида ҳам иқтисодий масалалар кенг ёритилган, таҳлилий материаллар, журналист суриштирувлари олиб борилган ва эълон қилинган.

Хусусан, 1914 йилда ташкил этилган «Садои Фарғона» газетасида Туркистон иқтисодиётига оид бир неча мақолалар босилган. Уларда ўлкага капиталистик иқтисодий муносабатларнинг кириб келиши, адолатсизлик ва суиистеъмолчиликлар халқнинг тобора тинка-мадорини қурита бораётгани ҳамда Европа банк ва фирмаларининг асл башарасини очиб ташлади: «...Оқча керак бўлса Фарғонага кел ва юринглар деб бир неча кунда: 25 фирма, 10 банк, 5-10 комисионний контуралар очилуб, ўн, йигирма тарафдан оқчани тортавердилар... Банк ва фирмалар фақат Низомга тўғри келтуруб ишларини ўзлари хоҳлаганларича қилуб, қанча инсофсизлик қила билсалар қилдилар» [1, 51 б.].

Мазкур нашнинг бош муҳаррири Обиджон Маҳмудов тадбиркор шахс бўлгани учун иқтисодий масалаларни (савдо, ишалб чиқариш, маҳаллий аҳолининг асосий машғулоти бўлган ҳунармандчилик) яхши тушунган ва нашрда кенг ўрин берган. Жумладан, бош муҳаррир «Садои Фарғона» газетасида эълон қилган бир мақоласида китоб нашри қилиш учун фойдаланиладгина асосий

ҳомашё — қоғозлар Россия ёки Хитойда эмас, Туркистоннинг ўзида ишлаб чиқарилишини ёзади. Маҳаллий маҳсулотдан фойдаланиш ишлаб чиқариш ҳаражатларини камайтиришини, миллий қоғоз ишлаб чиқарувчилар фаолияти ҳукумат эътибор қаратиши, қўллаб-қувватлаши кераклигини таъкидлайди [2].

Чўлпон ўша кездаёқ ватан бойликлари мустамлакачилар томонидан ўзлаштирилаётганини, бунга чек қўйиш лозимлигини дадил айтган эди: “...Ватанимизнинг бойлигини, тижоратимизнинг фойдаларини четлар чўнтагига солмасдан ва бермасдан, ўз чўнтагимизда олуб юрмагимиз керакдур. Бизга шундог ишларга киришмоқга вақт!.. Биз ҳам инсонмиз, инсондек яшайлук!..” Чўлпон ҳар соҳада замон талабига мос иш тутиш тарафдори эди. Жумладан, иқтисодиётда Европанинг техника соҳасидаги ютуқларидан фойдаланиш зарурлигини куйидагича ифодалаган эди: “Оврўпонинг мактаб, мадраса, илм-фан, саноат, ҳунарга ўхшаш маданиятлари сизларни обод, маъмур олим қилуб, жоҳилликдан, асорат куллигидан кутулдуродур. Биродарлар, кўзларингизни очуб, яхши ўйланглар!!!” [3].

Мустаҳкам иқтисодий асосга таянган ҳолдагина тараққиётга эришиш мумкинлигини Чўлпон ўз қарашларида аниқ ифода этган. Эълон қилинган мақолаларда миллий иқтисодиёт, маҳаллий деҳқон ва ҳунармандларнинг иқтисодий аҳволи, мустамлакачи маъмуриятнинг иқтисодий сиёсати каби мавзулар ёритиб борилган.

Яна бир эътиборли жиҳати, газета Обиджон Маҳмудовнинг ўз хусусий матбаасида босилган. Нашрнинг адади 1500-1700 нусха атрофида бўлиб, унинг мақсад ва маслаги илк сонидан муҳаррир томонидан куйидагича белгиланди: “Ғазетани нашрдан мақсадимиз аблатта тижорат эмас, балки халқимизга қўлимиздан келган қадар хизмат этмакдир” [4, 227 б.].

Фарғона водийсининг асосий хўжалик соҳаси деҳқончилик, хусусан, пахтачилик, ипакчилик бўлгани учун ушбу мавзулар газетада кенгроқ ёритилди. Шуниси борки, мазкур мавзуларда миллий матбуотимизда илк марта журналистик текширув жанрига мурожаат қилинди. Хусусан, Муҳаммад Одилнинг “Пилла кам тугилмоғининг сабаби” сарлавҳали мақоласи “Садои Фарғона”нинг 1914 йилд 4 май сонидан эълон қилинган. Унда пилла кам тугилаётганининг асосий сабаблари таҳлил қилинади [4, 231 б.].

Ашурали Зоҳирининг “Пилла кам тугилмоғининг сабаблари” мақоласи газетанинг 1914 йил 11, 14, 16 май сонларида босилган. Муаллиф пилла етиштирмақ билан боғлиқ муаммоларни “тафтиш” қилганини айтиб, натижаларни баён қилади [4, 232 б.].

Чўлпоннинг “Ватанимиз Туркистонда зироат ва деҳқончилик” мақоласи 1914 йил 30 апрелда мактуб шаклида босилган[4, 233 б.]. Шунингдек, газетадаги талай мақолалар Туркистон ерларининг серҳосиллигини, кимки тадбиркорлик, моҳирлик билан иш юритса, албатта, бойиб кетиши мумкинлигини наглатишга бағишланган. Шу билан бирга иқтисодий хабарлар ҳам жаҳид матбуотида эълон қилиб келинган. Жумладан, «Ойна» журналининг 1914 йил 18 январдаги 13-сонида «Абдулҳамид Сулаймоний» имзоси билан босилган “Андижонда янги банк” номли хабар шулар сирасидан. У биринчи марта адабиётшунос Рустамжон Тожибоев томонидан топилиб, 1993 – 1994 йилларда республика газеталаридан бирида эълон қилинган. Материалда Андижонда, мусулмон қитъасинда, «Девони Матқобил ширкат банки», яъни «вриминний кредит» очилаётгани, унинг аъзолари, тафтиш аъзолари ҳақида маълумот келтирилган.

«Ойна» журналининг 1914 йил, 16-сонида эълон қилинган Маҳмудхўжа Беҳбудийнинг “Зўраки бой” номли мақоласи қуйидагича бошланади: “Охирги вақтларда биз — туркистонлилар тижорат, ҳатто, зироат ва дўкандорлик ишларинда на учун синармиз, яъни ифлос этармиз. Муниг энг биринчи сабаби илмсизлик, тўғриси ақлсизлигимиздур. Оре, билиб туруб ўз зарарини қилмоқ ақлсизликдур». Мақолада Беҳбудий давр бойлариниг турмуши, иқтисодий билимлари йўқлиги ҳақида ёзади[5].

1918 йил «Меҳнаткашлар товуши» газетасидаги “Ғалла, аскарлик, ер ва тазминоти ҳарбия” номли мақоласида эса Тошкентдаги маориф қурултойида иштирок этгани, Туркистон ҳукуматининг раиси Тобулин афанди билан ғалла, аскар олиш, ер ва сув масаласи бўйича суҳбатлашгини, мазкур йўналишлар бўйича ўз таклифларини билдирганини келтиради. Бундан ташқари, ғалла масаласини ҳал этиш учун «Туркистон ўртоқ қурултойи»да иштирок этиб, ғалла эгалари, пировардида аҳолига енгиллик яратиш мақсадида таклифларини ўртага ташлагани баён этади. Беҳбудий ҳукумат уни эшитгани, таклифларига қулоқ бераётганини эътироф қилиб, мана шундай тадбирларга ҳудудлардан юбориладиган делегация аъзолигига салоҳиятлик ва муносиб кишиларни сайлаб жўнатишлари кераклигини айтиб “... ҳануз халқимиз уйқуда бўлуб, ўз нафъи ва зарури учун қайғурмай, болта келгунча кундадек ётадур. Устиға бир йуқни қўйғондан кейин дод дейурга ул вақтда иш ўтган бўлур. Бу ёмон одатни ташламоқ керак. Замон бошқа замондур»[6], дея одамларни ўз ҳаёти учун масъулиятли бўлишга ундайди.

Шунингдек «Зарафшон» газетаси, 1922 йил, 3 ноябрь сонида Ҳожи Муиннинг «Бой бўлмоқ йўллари» номли мақоласи чоп этилди. Унда муаллиф

дўстиинг кенгаши билан дўкон очгани, аммо сармоядан асар, савдодан давлат бўлмаганини, не қилса ҳам бой бўла олмагини келтиради. Мақаола сўнгида эса киноф билан “... бу қадар бахтсиз ва толесизлигимга ўзим сабаб бўлгон эканман. Чунончи, мен болшевик бўлиб туриб баъзи болшевик ўртоқларимдек халқ номидан закот олишни ўзимга вазифа этмабман. Ҳар ким бой бўлишни истаса, виждон билан алоқа қиддингми, бойлик сендан алоқасини узиши аниқдир, бу нарса менга узоқ тарбиялардан кейин сабоқ бўлди”, дея ёзади[7].

Умуман олганда, жадид матбуотида сиёсий, ижтимоий масалалар билан тенг қаторда иқтисодий масалаларга ҳам кўп мурожаат қилинган. Улар орасида солиқлар, ер эгаллиги, иқтисодий билимнинг муҳимлиги, мулкчилик шакллари каби муҳим мавзулар қамровига кўзингиз тушади.

Фойдаланилган манбалар рўйхати:

1. ЎзР МДА, 17-фонд, 1-рўйхат, 214-иш // Комилов Б. Н. Жадид обиджон маҳмудовнинг ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий қарашлари //Илмий хабарнома 2020/ №5(49).
2. Маҳмудов О. Эски барокотлик савдогарчилик // Садои Фарғона. 1914. №7
3. Қозоқов Т., Воҳидова К. “Садои Фарғона” ва “Садои Туркистон” газеталарида иқтисодий масалаларнинг ёритилиши// Ўзбекистон Республика Фанлар академияси “Қатағон қурбонлари хотираси” музейи “Шахидлар хотираси” жамоат фонди Миллий матбуотимизнинг икки дурдонаси “Садои Туркистон” ва “Садои Фарғона” газеталарининг ўзбек халқини эрк ва хуррият, миллий бирлик ва тараққиёт гоилари руҳида тарбиялашдаги ўрни ва аҳамияти” мавзуидаги Республика илмий-амалий анжумани материаллари 2015 йил 27 май, 320 б.
4. Дўстқораев Б. Ўзбекистон журналистикаси тарихи (1-қисм 1970-1917 йил ноябрь) дарслик. Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2009 й., 380 б.
5. «Ойна» журнали, 1914 йил, 16-сон, 270—273-бетлар.
6. <https://ziyouz.uz/matbuot/jadid-matbuoti/1918-3/>
7. <https://ziyouz.uz/matbuot/jadid-matbuoti/hoji-muin-boy-bolmoq-yollari-1922/>